

Osmanlı'da Belâğat İlimi

Nasrullah Hacımüftüoğlu*

594

Beyân ve belâğat kavramlarının "zihinde oluşup açığa vurulmak istenen mananın, bilinçli ve sistemli bir tarzda karşı tarafa aktarılması" tarzında tarif edilmeleri halinde, belâğat melekесinin insanlıkla başladığını rahatlıkla söylemek mümkün olur. "İnsanı yarattı, ona beyânı öğretti" (Rahmân, 55/3-4). Aristo (M.Ö. 384-322) da teşbihli ve tasvirli konuşmaların, insanlığın ta çocukluk döneminden başladığını ve bu meziyeti sayesinde insanın diğer hayvanlardan ayrıldığını beyân eder.⁽¹⁾

İlim olarak belâğat, şiir ve dinamik tefekkürden sonra başlamıştır. M.Ö. 5. yy.'da yaşamış olan Sofistlerin yanlış düşüncelerini ve ifade hatalarını tashih maksadıyla Aristo'nun, "Mantık" ve "Rhetorique=el-Hitâbe"sini te'lif ettiği görülmektedir. Mantık ve Retorika, başka bir deyişle mana ve ibâre... yani, sağlıklı ve güçlü bir manayı dil kurallarına göre arzetme... Aristo'nun bu alandaki diğer eseri, "Şiir kritiği" mahiyetindeki *Poetika*(=Fennü's-Şi'r) adlı eseridir. Denebilir ki Retorika ve *Poetika*, İslâm öncesi devirlere göre ortaya konmuş en önemli belâğat mahsulleridir. Ancak bir fesâhat ve belâğat mu'cizesi olan Kur'an'ın seferber ettiği İslâm âlimlerinin, uzun ve yorucu çalışmalarla ortaya koydukları dev belâğat ilmini; Aristo'nun estetik mülahazaları ortaya koyduğu bazı ölçülere bağlamanın da çok büyük haksızlık olduğunu söylemek lâzımdır.

İslâmî devirde muhtelif kaynaklardan beslenerek olgunlaşan belâğat ilmi, iki temel karakter arzeder. Bunlardan birisi "edebî", diğeri ise "kelâmî

ve felsefî" karakterdir.⁽²⁾ Edebî karakter, genelde Arap belâğatçıların; kelâm ve felsefe karakteri de, Arap olmayan Türk ve Fars asıllı belâğatçıların ortaya koydukları karakterlerdir.

İslâm dinini kabul eden Türkler, bu dinin terim, deyim, kelime ve kavramlarını da öğrenmeyi bir inanç gereği saymışlardır. Türkler Arapça'dan direkt istifade ettikleri gibi, kendilerinden önce müslüman olan Fars'lardan da istifade etmişlerdir. Medreselerin, İslâm milletlerine ait ortak ilim ve irfan kuruluşları olduğu gerçeğinden hareketle; Osmanlı belâğat çalışmalarının, bu ortaklık çerçevesinde istikamet aldığı kanaatine varılmıştır.

Osmanlı coğrafyası, yukarıda sözü edilen her iki belâğat karakteriyle rahatça alışveriş yapabilecek avantajlı bir konuma sahiptir. Anadolu'nun Türkistan ve çevresiyle olan göbek bağının hiç kopmadan ilim cihetiyle de devam ettiği aşikârdır.⁽³⁾ Yavuz Selim ile Kanunî Dönemlerinde tahakkuk eden ilhaklarla Şâm, Bağdat ve Kahire gibi ilim merkezleri ile de sıkı bir ilim ve kültür diyaloguna girilmiştir. Bu durum muvâcehesinde söylenebilir ki Osmanlı belâğat çalışmaları, yukarıda sözü edilen ve ekolleşen her iki "belâğat karakteri"nin yani "edebî", "kelâmî ve felsefî" karakterlerin izlerini taşıyan ve "Terkibci" bir edâ göstermektedir. Kanaatimize göre Tanzimat'la başlayan Avrupaî edebiyât gelişimi içinde meydana getirilen belâğat te'lifleri, yine bu terkiç çerçevesinde mutala'a edilmelidir.

Osmanlı belâğat çalışmalarını, Arapça ve Türkçe yapılmış çalışmalar olarak, iki grupta ele almak lâzımdır. Arap diliyle ortaya konan çalışmalar, genelde "şerh", "hâşiye" ve "ta'likât" niteliğini arzederken; Türkçe yapılmış çalışmalar, "te'lif" ve "terceme" niteliğini taşımaktadır.

A. Osmanlıda Arapça Belâğat Çalışmaları

Arapça mahsuller, sözü edilen "kelâm-felsefe" belâğat ekolünün ileri gelir temsilcilerinden Ya-

(*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
(1) Bkz.: *Poetika* (Fennü's-Şi'r), Arapça trc.: Abdurrahmân Bedevi, s. 12.

(2) Bkz.: N. Hacımüftüoğlu, "Belâğat Ekolleri ve Anadolu Belâğat Çalışmaları," *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 8, 1988, s. 116.

(3) Türk İslâm medeniyetinin maddî ve manevî mimarları arasında önemli yer işgal eden Mevlâna (öl. 1273 M.)'nin Belh'ten, Cemâleddin Aksârafî (öl. 1389 M.) ile Musannifek (öl. 1470)'in Herat'tan, Emir Buhârî (öl. 1429 M.)'nin Buhara'dan ve Ali Kuşçu (öl. 1474 M.)'nin Semerkant'tan Anadolu'ya geldikleri tevâtüren sabittir.

kup Yusuf es-Sekkâkî (öl. 626/1228)'nin Ansiklopedik eseri meşhûr "*Miftâhu'l-Ulûm*"un belâğata münhasır üçüncü bölümü üzerinde yapılmış olan "Telhîs", "Şerh" ve "Hâşiye"ler etrafında cereyân etmiştir. Cemâleddîn el-Kazvînî (öl. 739/1338)'nin "*Telbîsu'l-Miftâh*" isimli eseri ile bu telhîse şerh olarak yazdığı "el-İzâh" isimli eseri; yine Sekkâkî'nin eseri üzerine Abdurrahmân el-İci (öl. 756/1355) tarafından "*el-Fevâidü'l-Ğiyâsiyye*" adıyla yazılan "telhîs" ve bu telhîsler üzerinde yazılmış bulunan şerh ve hâşiyelerin adeta bir Sekkâkî grubu meydana getirdiği görülmektedir. Gerek bu kitapların ve gerekse el-Kazvînî'nin "Telhîs"i üzerine Sa'duddîn et-Taftazânî (öl. 792/1389) tarafından "*el-Mutavvel*" ve "*el-Muhtasar*" adıyla yazılan şerhlerin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaları, Osmanlı uleması tarafından aynı dil ile, daha başka bir hayli şerh, hâşiye ve ta'liklerin yazılmasına sebep olmuştur.⁽⁴⁾

Burada bizce üzerinde durulması ve belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır ki, o da şudur: Şerh ve Hâşiye adıyla yazılan bazı eserler, bu isimlerle değil de, müstakil çalışmalar olarak takdim edilmiş olsaydı, çok faydalı bir yol izlenmiş olacaktı. Meselâ Molla Fenârî'nin amcazâdesi Hasan Çelebi (öl. 886/1481)'nin "*el-Mutavvel*" üzerine yazdığı "*Hâşiye*"si, orijinal fikirlerle dolu olmasına rağmen, maalesef "hâşiye" tabirinin donukluğunda zayıflap gitmektedir. Keza adı geçen el-İci'nin on varak civarındaki "*Telbîs*"ini, Taşköprüzâde (öl. 968/1560) 280 kûsür sayfa içinde şerh ve izâh ederek, metinde işaret dahi edilmeyen bir hayli belâğat konularına açıklık getirmesine rağmen, eserin şahsiyeti, yine üzümlük ifade edelim ki "şerh" tabirinin yorucu imajıyla değer kaybetmektedir. Bir üst dipnotta işaret edilen Osmanlı ulemasının Şerh ve Hâşiyeleri için de aynı hüküm câridir. Bunun yanında, belâğat ilminin girift problemlerini müstakil risâlelerle izâh eden, önemli bazı tartışmaları gündeme getiren ve Telhîsleri daha da telhîs edip, sonra şerh eden Osmanlı müellifleri de az değildir. Örnek olarak birkaç tanesine işaret edelim:

Meşhûr Şeyhu'l-İslâm İbn Kemâl Ahmed Şemsettin (öl. 940/1533)'in belâğat alanında yazdığı "*Üslûbu'l-Hekim*", "*Telvîmü'l-Hitâb*", "*et-Teblîğ*", "*el-Havassu ve'l-Mezâya*", "*Tahkîk'u'l-Müşâkele*", "*el-Hakîkat'u ve'l-Mecâz*", "*İlmü'l-Me'ânî ve'l-Beyân*", "*Tahkîku'l-câzi'l-Kur'an*", "*Behîğ kişîye ge-*

reklî olan özellikler" (*Mâ yecibu 'ale'l-Belhîğ*), ve "*en-Nazmu ve's-Sıyâğa*" gibi risâleleri, onun girift edebî problemlere çözüm aramaktan zevk alan mâhir bir alim olduğunu ortaya koyan önemli belgelerdir.⁽⁵⁾ İbn Kemal adı geçen "Nazm ve Sıyâğat" risâlesinde, asırlarca belâğatçıları meşgul eden Abdulkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078)'nin "Nazm Nazariyesi"⁽⁶⁾ni pek veciz bir üslûbla hülâsa etmiştir. Abdulkâhir'in belâğat anlayışını kabullenerek risâlesine "*belâğatın esası ve fesâhatın kaidesi, sözün biz-zat kendi dizaynıdır*" ifadesiyle başlamıştır. Sözün nazım ve sıyagatını anlatırken, Sekkâkî, Kazvînî, Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürçânî gibi meşhur belâğatçıları tenkit etmeden geçmemiştir. İbn Kemal ayrıca, Sekkâkî'nin adı geçen "el-Miftâh"ını tenkit ve tashîh ederek "*Tağyîru'l-Miftâh*"ı yazmıştır.

Hükümdar Timürlenk (öl. 1405 M.)'in huzurunda, yukarıda adları geçen meşhur iki alim Sa'duddîn Taftazânî ile Seyyid Şerif Cürçânî arasında, el-Bakara 2/5 âyetinde icrâ edilen "isti'are" tartışmasında, münâzara hakemi Mu'tezilî Numanuddîn'in taraf tutarak Taftazânî'yi mağlûb ilan ettiğini iddia eden Osmanlı alim Taşköprüzâde, haksızlığa dayanamayarak takriben 150 sene sonra "*Mesâlikü'l-Halâs fî Mehâliki'l-Havas*"⁽⁷⁾ isimli risâlesini te'lif ederek münazarayı yeniden gündeme getirmiş ve münâzaranın hakemi sıfatıyla Taftazânî'yi galip ilân etmiş, prestijini iade etmiştir. Rivâyetlere göre Taftazânî'nin ölümüne sebep olan bu münazaradaki haksız karar, Taşköprüzâde'yi çok celâllendirmiş olacak ki, bu risâlenin bab ve fasıl düzenini alışılmışın hilâfına tam bir askerî taarruz planına göre hazırlamıştır. Meselâ "*Mukaddime*" (öncü), "*Meymene*" (sağ kanat), "*Meysere*" (sol kanat), "*Kalb*" (merkez) ve "*Saka*" (artçı) gibi.

Önce Arapça "Telhîs" yazıp, sonra da bu telhîse şerh yazan Osmanlı müellifleri de vardır.

(4) Sekkâkî grubunun yazdığı Telhîs ve Şerhler üzerine yine şerh ve hâşiye yazan Osmanlı alimler: Şemsuddîn el-Konevî (öl. 788/1386), Şerhu Telhîsü'l-Miftâh; Cemâleddîn Aksarâî (öl. 792/1389), Şerhu'l-İzâh; Muhammed b. Hamza el-Fenârî (öl. 834/1430), İci'nin "Fevâidü'l-Ğiyâsiyye" sine şerh; Ala'uddîn Musannifek (öl. 875/1470), Seyyid Şerif Cürçânî'nin Sekkâkî'nin eserine yazdığı şerhe Hâşiye; Molla Hüsvrev (öl. 885/1480), Taftazânî'nin "Mutavvel"ine Hâşiye; Molla Lütfî et-Tokadî (öl. 900/1494), Seyyid Cürçânî'nin sözü edilen şerhine Hâşiye gibi. Daha geniş bilgi için bkz.: Keşfu'z-Zunûn, I, 473 vd.; Ahmed Mustafa el-Merâğî, Tarihu Ulûmi'l-Belâğa, s. 150, 154, 161, 165, 169, 170, 171, 178, 181, 182.

(5) Mecmu'a-i Resâil, yz., şahsî kitaplığım. Bu risâlelerden sadece iki tanesinin, Tahkîku'l-Müşâkele ile Üslûbu'l-Hekim'in basıldığı görülüyor (bkz.: Resâil-i İbn Kemal, I-II, İstanbul, 1896).

(6) Tüm edebî özellikleri dil mantığında, mana ile örtüşen cümle dizaynında arayan görüşün adı.

(7) Şahsî ktp. yz.

Bunlardan birisi, o devrin Amasya Müftüsü Hızır b. Muhammed (öl. 1100/1688)'dir. Bu zat önce "*Ünbûbi'l-Belâğâ fî yenbüi'l-Fesâba*"⁽⁸⁾ isimli metni te'lif etmiş, sonra da "*el-İfâza li Ünbûbi'l-Belâğâ*"⁽⁹⁾ adlı şerhini yazmıştır. Gerek metin ve gerekse şerhte Sekkâkî ve grubunun te'lif sitali hakim ise de, müellif kendi ilmî şahsiyetini ortaya koymak için önemli gayretler göstermiştir.

B. Osmanlı'da Türkçe Belâğat Çalışmaları

Tesbitlerimize göre ilk Türkçe belâğat te'lifi, İsmail Ankaravî (öl. 1041/1631) tarafından "*Miftâhu'l-Belâğâ ve Misbâhu'l-Fesâba*" adıyla ortaya konmuştur.⁽¹⁰⁾ Arapça, Farsça (genelde Mesnevî'den) ve Türkçe misallerle süslenen bu küçük eser, edebiyât yolunda açılmış olan belâğat kapılarının ilki olması hasebiyle oldukça önemlidir. Ma'anî ilminin yer almadığı eserin birinci babında "Genel kavramlar", ikinci babında "Beyân" (Teşbih, mecâz, kinâye ve isti'are konuları), üçüncü babında "Bedî" (edebî sanatlar) anlatılmış ve dördüncü bab olarak da "İnşa İlmi" ilâve edilmiştir.

Diyârbekir'li Sait Paşa'nın (öl. 1309/1891) "*Mîzânu'l-Edeb*" adıyla yazdığı eser, Türkçe olarak yazılmış belâğat eserlerinin belki de en güzeldir. 144 sayfalık (küçük ebat) giriş bölümünün 56 sayfasında "fesâhat" ve "belâğat" konularını izâh etmiş; girişin geri kısmı ise, muhtelif Türkçe şiirlerle tamamlanmıştır. Medresede okunan belâğat ders kitaplarının te'lif düzenine göre sıraladığı "Ma'anî", "Beyân" ve "Bedî" konularını açıklarken manzûm ve nesir olarak kullandığı misallerin hepsi Türkçe'dir. Sait Paşa, yukarıda açıklanan her iki (Edebî, Kelâmî ve Felsefî) karakterin hususiyetlerini arz etmekle, bir "Terkibcilik" örneği sunmaktadır.

Meşhûr edib Muallim Nâci (öl. 1310/1893), sözlük mâhiyetinde dahi olsa, belâğat deyimlerine dair en sağlam bilgileri, özellikle Türk edebiyâtında kullanılan edebî terimleri içeren "*İstulâhât-i Edebîyye*"⁽¹¹⁾ isimli eserini te'lif etmiştir. Ayrıca "*İcâzu'l-Kur'an*"⁽¹²⁾ adıyla bir risâlesi de vardır. Te'lif gerekçesi olarak şöyle demektedir: "*Kütâb-ı Mukaddesimiz Kur'an-ı Kerim'in icâzından kim bahsedebilecek? Sözdeki icâzın merâtibinden habîr olan fusûha ve bileğâ değil mi?*" tarzındaki soru ve

cevabından sonra, Fahrüddin Râzî'den sitayişle bahsedip "Fatiha" sûresi tefsîrinde yer alan ve "Fâtiha sûresinden istinbât olunan aklı sırlar"⁽¹³⁾ başlığını taşıyan kısmı, aynı başlıkla terceme ederek risâleye dercettiği görülmektedir.

Edebiyât çevrelerinde meydana getirdiği yoğun tartışmalar sebebiyle, nerde ise müellifi kadar şöhret kazanan önemli Osmanlı belâğat mahsullerinden birisi de, meşhûr siyasetçi ve bilim adamı Ahmet Cevdet Paşa (öl. 1895 M.)'nın "*Belâğat-ı Osmâniye*"sidir. Paşa, yukarıda sözü edilen Sekkâkî ve grubunun te'lif düzenine göre eserinin iskeletini çatmış aralarında kendine ait bir hayli beyitlerin de yer aldığı hep Türkçe misaller kullanmıştır. O, çalışmalarını İslâm medeniyeti çerçevesinde ve mukayese alanını da bu medeniyetin içinde tutmuştur. Fransızca'yı iyi derecede bilmesine rağmen, devrinin modası olan Avrupaî kısır bir retorik değil de, Kur'an sayesinde dev bir ilim haline gelen Doğu Belâğat usûl ve kaynaklarını çalışmalarına esas almıştır.

Eser, dibâce, mukaddime ve lâhika(ek)dan oluşan bir "*Giriş*"; ma'anî, beyân ve bedî' bablarından meydana gelen "*Maksat*" ile özet mâhiyetteki bir "*Hâtîme*" planına göre te'lif edilmiştir. Cevdet Paşa'nın eski şairlerce bilinmeyen ve kendisinden önceki belâğat te'liflerinde görülmeyen "Tarih düşürme sanatı"nı, yeni bir tesbit olarak eserinin sonuna, "Bedî'î sanatlar" kısmına ilâve etmesi, kanaatimize göre yerinde bir tesbit ve çok isabetli bir ilâvedir. Bu tesbitiyle Paşa, kendisinden sonra gelen bazı belâğat müelliflerini de etkilemiştir.⁽¹⁴⁾

Belâğat-ı Osmâniye'nin 1881'de cüz cüz yayınlanmasıyla birlikte basında âdeta bir "kültür fırtınası" koptu. Tercümân-ı Hakikat ve Ceride-i Havâdis gazetelerinin 1881-1882 gündemlerini neredeyse Belâğat-ı Osmaniye oluşturdu. Denebilir ki düşünür ve ediblerimizin Türk belâğatı hakkındaki uyanışları, bu eser sayesinde vücût buldu. Yine

(8) Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknân*, I, 129; Bağdâdî bu metni, Muhammed b. Ca'fer el-Amâsî'ye isnâd etmektedir ki, bizce bu isnâd isâbetsizdir.

(9) Şahsî ktp. Yz.; Bağdâdî, *ayn. eser*, I, 108.

(10) Bu eser ilk kez "Tasvîr-i Efkâr" matbaasında, 1284/1867'de basılmıştır.

(11) 1307(1889)'da, İstanbul'da basıldı.

(12) Bu risâle, önce "Tercümân-ı Hakikat" gazetesinde makale olarak yayınlanmış, daha sonra müstakil olarak 1308 (1890)'de İstanbul'da basılmıştır.

(13) Er-Râzî, *Tefsîrâ'l-Kebîr*, I, 179.

(14) Meselâ, Süleyman Filkri, İlm-i belâğattan beyân ve bedî' isimli te'lifine bu sanatu ilâve etmiştir.

söylenbilir ki Belâğat-ı Osmaniye; kültür tarihi-
mizde üzerinde en çok konuşulan, hakkında çeşit-
li eleştiri ve cevaplar yazılan en ilgi çekici te'lif ol-
ma özelliğini de kazandı.

Tesbitlerimize göre Belâğat-ı Osmaniye
üzerinde musadame-i efkâr kıvılcımını ilk çakan
zat; "Sefînetü'l-Belâğa" ve "Mizânu'l-Belâğa" isimli
Osmanlıca belâğat te'liflerinin sahibi Ceride-i Aske-
riyye muharriri Mirdûhizâde Abdurrahman Süreyya
(öl. 1904)'dır. Belâğat-ı Osmaniye'nin birinci cüzü-
nün yayınlanmasından yaklaşık iki ay sonra Abdur-
rahman Süreyya, şerh ve tenkit mahiyetindeki kita-
bını "Ta'likât-ı Belâğat-ı Osmaniyye" adıyla neşret-
miştir. Abdurrahman Süreyya eleştirilerini, henüz
ikinci cüzü neşredilmeyen Belâğat-ı Osmaniye'nin
birinci cüzüne hasretmiştir. Eleştiri ve üslûpların
sert ve yüksek dozda başlatıp cereyan etmesi; yu-
karıda tümüne birden "giriş" dediğimiz dibâce, mu-
kaddime ve lâhika'dan meydana gelen ilk 40 say-
falık bir alana çakılıp kalınmasına sebep olmuş, be-
lâğat ilminin "maksat"ı durumundaki me'anî, beyân
ve bedi' bölümlerinin tartışılmasına geçit verme-
miştir. İddia ve savunma makamında sarfedilen
cümleler, taraflarca yeni eleştiri konuları haline ge-
tirilmiş, tartışmalar çoğu zaman maksat ve alan dı-
şına kaydırılmıştır.

Belâğat-ı Osmaniye üzerinde basında cere-
yan eden tartışmalardan meydana gelen Belâğî
te'lifler:

1- *Ta'likât-ı Belâğat-ı Osmâniyye*.⁽¹⁵⁾ Yukarı-
da da değinildiği gibi, Abdurrahman Süreyya tara-
fından kaleme alınmış, ma'arif ve adliye nâzırı dev-
letli Cevdet Paşa'nın eserinden o güne kadar ya-
yınlanan birinci cüzünü (40 sayfa) kelime kelime,
cümle cümle tahlil ve tenkit eden bir eser... edebi-
yatçılığı ile mantıkçılığı ön planda tutulan bir mü-
ellifin fesahat, belâğat ve mantık kavramları üzerin-
deki tarif ve misallerini eleştirme cesaretini göste-
rebilen bir Abdurrahman Süreyya Efendi... kanaati-
mize göre bu Ta'likât (tahlil ve tenkitlerinde isâbet-
li olsa da olmasa da), bir çok makâle ve eserin vü-
cût bulmasına sebep olması cihetiyle, Belâğat-ı Os-
maniye gibi, tartışmanın merkezine oturtulması ge-
reken bir çalışmadır.

2- *Hall-i Ta'likât*.⁽¹⁶⁾ Adını açıklamayan
Mekteb-i Hukuk talebelerinden birinin, Abdurrah-

man Süreyya'nın Ta'likâtı'na verdiği ilk cevaptır.
Sert ve tahkîr edici bir üslûbu vardır.

3- *Tablîl*.⁽¹⁷⁾ Abdurrahman Süreyya tarafın-
dan Hall-i Ta'likât'a verilen bir cevaptır. Çeşitli vası-
talarla yayımlanan ve kendisini hedefleyen imzasız
eleştirilerin sahiplerini meydana çıkmaya davet eder.

4- *Redd-i Tablîl*.⁽¹⁸⁾ Cevdet Paşa'nın oğlu Ali
Sedât, Hukuk mektebindeki arkadaşları Mehmet
Faik ile Mahmut Esât tarafından Abdurrahman Sü-
reyya'ya verilen cevaptır. Eserin giriş kısmına bakıl-
dığında, imzasız yayımlanan Hall-i Ta'likât'ın da
bunlara ait olduğu izlenimi edinilir.

5- *Temyîz-i Ta'likât*.⁽¹⁹⁾ Cevdet Paşa'nın iyi
bir taraftarı olan ve Belâğat-ı Osmaniye'nin ilk 40
sayfasına "Şerhu'l-Belâğa" adıyla şerh yazan meş-
hûr edib Hacı İbrahim (öl. 1889 M.) efendinin, Ab-
durrahman Süreyya'nın Ta'likât'ına yazdığı reddiye-
dir. Hacı İbrahim gibi edib bir zâtın yazdığı bu ikin-
ci reddiye; tabii ki çok daha farklı bir ses, münaka-
şaya ayrı bir renk, farklı bir seviye kazandırmıştır.
Hacı İbrahim, "*şerb kıskılcı bir ta'likât...*"⁽²⁰⁾ gibi
alaylı ifadelerle tanıttığı Abdurrahman Süreyya'nın
Ta'likât'ını, kurduğu temyiz mahkemesinde dil ve
edebiyât açısından lâhikaya kadar yargılayıp red-
dikten sonra, Belâğat-ı Osmaniye lehine kararını
ilân eder.

6- *Lüzûm-u mâ-lâyezlem*.⁽²¹⁾ Abdurrahman
Süreyya'nın Hacı İbrahim'e verdiği cevaptır.

7- *İcmâl-i Temyîz*.⁽²²⁾ Cevdet Paşa'nın oğlu
Ali Sedat tarafından Abdurrahman Süreyya'nın
Ta'likât'ına yazılan bir diğer reddiyedir.

8- *İtmâm-ı Temyîz*.⁽²³⁾ Mahmut Esât Bey ta-
rafından yazılan ve yine Abdurrahman Süreyya'nın
mantık ve kelâm konularına müteallik yetersizliği-
ni ortaya koyan, "Tashîh-i Karar" mahiyetinde bir
risâledir.

9- *Nezîre-i Ta'likât*.⁽²⁴⁾ Müellifi belli olma-
yan bu eser, Abdurrahman Süreyya'ya, kendi ağzıy-

(15) İstanbul, 1299 (1882), 59 sayfa.

(16) İstanbul, 1299 (1882), 38 sayfa.

(17) İstanbul, 1299 (1882), 85 sayfa.

(18) İstanbul, 1299 (1882), 32 sayfa.

(19) İstanbul, 1299 (1882), 22 sayfa.

(20) Temyîz-i Ta'likât, s. 21, vd.

(21) İstanbul, 1299 (1882); Tahlîl-i Hall ile birlikte s. 53-85.

(22) İstanbul, 1299 (1882), 24 sayfa.

(23) İstanbul, 1299 (1882), 19 sayfa.

(24) İstanbul, 1299 (1882), zeyli ile birlikte 51 sayfa.

la alabildiğine hakaret ettirmekte; kendi bilgisizliğini, tenkitlerinin son derece zayıf, yanlış ve saçma olduğunu söylemektedir.⁽²⁵⁾

Ahmet Cevdet Paşa'nın çağdaşı, Osmanlı'nın son dönem namlı ve sesli ediblerinden Recâîzâde Mahmut Ekrem (öl. 1914 M.), Mekteb-i Mülkiye-i Şâhane'de ders kitabı olarak okuttuğu "Ta'lîm-i Edebiyât" isimli kitabını te'lif etmiştir. Recâîzâde'nin, bab ve fasılların dizaynı bakımından alışılmışın hilâfına, farklı bir sitil başlattığı söylenebilir. Meselâ Sekkâkî ve grubunun te'lif düzenine, yani "Ma'ânî", "Beyân" ve "Bedî" sıralamasına bakılmadan, konular arasında görülen münasebet sebebiyle bazı takdim ve te'hirlere yapılmış, eser üstün bir edebî zevk ve üslûb ile inşâ edilmiştir. Müellif, eserin tertibinde bazı Fransızca kaynaklara müracaat ettiğini zikrediyorsa da,⁽²⁶⁾ bu kaynakların neler olduğuna işaret etmemiştir. Acaba bu kaynaklar, Fransız belâğat ilmini ihtiva eden orijinal te'lifler midir?... Yoksa, Doğu belâğatından Fransızca'ya tercüme edilmiş olan belâğat mahsulleri midir?⁽²⁷⁾ Şöyle veya böyle, her ne suretle olursa olsun, Doğu belâğatında sözü edilmeyen yeni bir şeyin ihdâs veya ithâl edildiğini söylemek oldukça zordur. Yukarıda sözü edilen "Edebî Karakterler" in ortak özelliklerinin ciddi bir şekilde tetkik edilmesi halinde; söz konusu eserin, bu ortak özelliklerin bir mahsûlü olduğu görülür. Eserde, belâğat ve edebiyât konularının işlenmesi sadedinde, Batu yazarlarına ait bazı edebî metinlerden örnekler verilmiş olması, bir "Tanzimatçılık" vasfıdır. Belâğat, bir gramer bilgisi değildir. Belâğat, zihinde oluşan mananın gramer düzenine uygun olarak, uygun lafızlarla aktarılmasıdır. Binaenaleyh, düşünebilen her milletin gerek şiir ve gerekse edebî nesri ile rahatça istişhâd olunabilir ve bu istişhâd, yani konuların izâhında kullanılan misaller, hiçbir şekilde ilmin karakterini etkilemez.

Yedi tûla sahip olmasına rağmen Recâîzâde'nin, Cevdet Paşa'nın Belâğat-ı Osmaniye'si üzerinde kopartılan fırtınada, leh ve aleyhde, tartışmalara katılmaması câlibi dikkattir.

Osmanlıca yapılan önemli belâğat çalışmalarından bir tanesi de Manastırlı M. Rifat'ın te'lif ettiği "Mecâmî'u'l-Edeb" adlı çalışmasının ilk dört kitabı (Usûl-ü Fesâhat, Ma'ânî, Beyân ve Bedî)'dir. Bu eser, Sekkâkî ve grubunun metodu üzere hazır-

lanmış ve üç dil ile, yani Türkçe, Arapça ve Farsça bol örneklerle beslenerek meydana getirilmiş değerli bir eserdir.

Netice olarak denebilir ki Osmanlı belâğat çalışmaları, "Kelâm-Felsefe" belâğat karakterinin hâkim olduğu ve diğer "Edebî" karakterden de rahatça istifade ettiği bir görünüm arz etmektedir. Türkçe yapılmış olan belâğat çalışmalarının bizce en önemli özelliği, "Edebiyât için Belâğat" imajını vermiş olmasıdır. "Kur'an'ın i'câzını idrâk ve Edebiyât için belâğat" gibi ikili hedef, âyet ve hadislerden örnekler verilmemekle, tek hedefe indirgenmiştir. İslâm âlemine nisbetle bu ilmin buda daha az gelişmiş olması, öyle sanıyoruz ki bu hedefin tek hedefe münhasır kalmasından ileri gelmektedir. Kur'an'ın i'câzı üzerinde yapılmış sayısız çalışmalar ehl-i kitabın dikkatini çekmiş olacak ki, son zamanlarda İncil'in belâğatı üzerinde yeni araştırmaların yapılacağı rivâyet edilmektedir.⁽²⁸⁾

Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze kadar belâğat çalışmalarının yok denecek kadar az olması, kanımıza göre hedefin teke ircandan kaynaklanmaktadır. Bu ilmin gelişmesine lokomotif görevi icrâ eden "İ'câzî Belâğat" hedef olmaktan çıkınca, "Edebî Belâğat" da nasibini aldı. Ahmet Reşit Rey (öl. 1956)'in 1910 tarihinde basılan "Nazariyât-ı Edebiye" isimli eserinden sonra, belâğat alanında derli toplu bir te'lifin göze çarptığı söylenebilir. Tahiru'l-Mevlevî (öl. 1951)'nin sözlük mâhiyetindeki "Edebiyât Lugatı" dışında, harf inkulâbından sonra ciddi bir belâğat çalışmasının yapıldığını söylemek çok zordur. İyi bir dilci olduğu bilinen merhum Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil'in, Ayıntâbî'nin tercüme mâhiyetindeki (Kazvînî'nin Telhîs'i ile Taftâzânî'nin Mutavvel'i) "el-Mu'avvel fi Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel" adlı eserini esas alarak, klasik belâğat sistemini yeni kalıplarla takdim etmeğe çalıştığı "Edebiyât Bilgi ve Teorileri I-Belâğat" isimli çalışması bir emek, gayret ve arayış mahsûlü ise de, belâğat normlarına göre fazlasıyla yargılanabilir olması cihetiyle tatmin edici değildir.

(25) Belâğat-ı Osmaniye ve mihverinde oluşan eserler hakkında daha geniş bilgi için bkz.: N. Hacımüftüoğlu, Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâğat-ı Osmaniye'si ve Yankıları, *Ahmet Cevdet Paşa (sempozyum tebliğleri)*, Ankara, 1997, s. 185 vd.

(26) Bkz.: Ta'lîm-i Edebiyât, s. 13.

(27) Meselâ, Mir Şemseddin el-Fakîr'in "Hadîkatu'l-Belâğa" isimli eseri, M. Garcin De Tassy tarafından "Rhetorique Masulmanes" adıyla 1832'de Fransızca'ya tercüme edilmiş ve 1844'te Paris'te neşredilmiştir (bkz.: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Fındıkoğlu, nr. 892. 7, T 27).

(28) Bkz.: *Encyclopedia Universalis*, XIV, 236.

Kaynaklar

- Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, nşr.: M. Şâkir, Kahire, 1984.
- Abdurrahman Süreyya, *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmaniye*, İstanbul, 1299.
- _____, *Lüzûm-u mâ-lâyelzem*, İstanbul, 1299.
- _____, *Tablî-i Hall*, İstanbul, 1299.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye*, İstanbul, 1298.
- Ahmet Mustafa el-Merâğî, *Târîbu Ulûmi'l-Belâğa*, Kahire, 1950.
- Ali Sedat, Mahmut Esat, Mehmet Faik, *Redd-i Tablî*, İstanbul, 1299.
- Ankarevî, İsmail Rüşhî, *Miftâbu'l-Belâğa ve Mısbâbu'l-Fesaha*, İstanbul, 1867.
- Aristo, *Poetika* (=Fennü'l-Şi'r), Arapça trc.: Abdurrahman Bedevî, Beyrut, 1973.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâbu'l-Mekmûn*, İstanbul, 1972.
- Emin el-Hulî, *Belâgat md.*, *Dâiretül'-Ma'arif el-İslâmiyye* *Encyclopedia Universalis*, Fransa, 1974 (Retorik md.).
- Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları*, *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Erzurum, 1988.
- _____, Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniye'si ve Yankıları, *Ahmed Cevdet Paşa*, Ankara, 1997.
- İbn Kemal, *Mecmu'a-i Resâil*, şahsî ktp. Yz.
- Mahmut Esat, *İtmâm-ı Temyiz*, 1299.
- Manastırlı M. Rifat, *Mecâmi'ü'l-Edeb*, İstanbul, 1308.
- Mektebe-i Hukuk Talebesi, Hall-i Ta'likât*, İstanbul, 1299.
- Muallim Naci, *İstılâbât-ı Edebiye*, İstanbul, 1889.
- _____, *İcâz-ı Kur'an*, İstanbul, 1890.
- Recâizade Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, İstanbul, 1890.
- Sait Paşa (Diyârbekirli), *Mizânu'l-Edeb*, İstanbul, 1887.
- Süleyman Fikrî, *İlm-i Belâğattan Beyân ve Bedî'*, Antalya, 1329.
- Taşköprüzade Ahmet b. Mustafa, *Mesâlikü'l-Hallas fî Mebâliki'l-Havas*, şahsî ktp. yz.